

РАЗВИТИЕ ПРИ КЛАСИФИКАЦИЯТА НА ВЕЩИ В ГРАЖДАНСКИЯ ОБОРОТ И ИЗВЪН НЕГО

Доц. д-р Люба Г. Панайотова – Чалъкова

Юридически факултет

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

Интерес представлява темата за отделните класификации при вещите, което развитието на обществените отношения налага при т.нар. учение за вещите. В поредица от отделни изследвания е добре да се разгледат и анализират традиционните класификации при вещите. Предмет на настоящата статия е само една от тези класификации, а именно за вещите в гражданския оборот и извън него. Още от римското частно право въпросната класификация на вещите е известна като *res in commercio* и *res extra commercium*. Но тогава това деление е имало друго значение, защото е обхващало доста различни категории вещи от днес. Така според древните римляни в категорията на *res extra commercium* са влизали *res omnium communes*, *res divinis juris*, *res publicae*.¹ Към първата категория от така посочените по-горе вещи в съвременното право се приема по принцип, че се отнасят вещите предназначени за общо ползване от всички. Това са вещи, които могат да бъдат ползвани независимо от индивидуалното или колективното им завладяване. Ще се направи по-долу в изложението кратък анализ на съвременното развитие при известните римски класификации на вещите.

1. По традиция в тази категория се включват въздухът, водата на морето, течащите води и т.н. Но това, че тези вещи са общи за всички хора не изключва факта, че могат да бъдат обект на завладяване от определени частни лица. Така например, въздухът може да спре да бъде обща вещь, ако бъде затворен в някакво пространство². Според някои автори характерна особеност на въздуха е спецификата му като природен ресурс и невъзможността за индивидуализирането му като вещь, оттам и виждането, че той не може да бъде обект на право на собственост³. По-модерното виждане е това, че въздухът е обект на една обща за всички собственост. Изключително важно значение по отношение на въздуха има екологичното право с неговите норми на национално и на трансгранично ниво.⁴

¹ Така и Диков, Л. Курс по българско гражданско право, том 1, Обща част., С., 1935/36г. с. 278.

² Така в западната литература е поставян въпросът за въздуха като част от пространството на едно жилище. Но все пак се констатира, че макар и част от интериора, то той пак си остава извън това пространство.

³ Стайнов, П. Защита на природата /правни изследвания/. С., 1970г., с. 193.

⁴ В тази връзка вж. съчиненията на Пенчев, Г. Екологично право, Специална част, Фенея, 2012г., с.22; Бринчук, М. Екологическое право: объект экологических отношений. Москва, 2011, с. 84.

България участва в международни многостранни договори в областта на опазване на околната среда, които по силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията са част от вътрешното ни право и се ползват с приоритет пред други негови разпоредби, които му противоречат. А и погледнато глобално всички държави са зависими от екологията и от опазването на околната среда. Като примери могат да се посочат два международни договора, свързани с опазването на атмосферния въздух от замърсяване – Конвенцията за трансгранично замърсяване на въздуха на далечни разстояния (Женева, 13.11.1979г.) и Рамковата конвенция на Обединените нации по изменение на климата (Ню Йорк, 9.05.1992г.). Според първата от двете конвенции държавите следва да предприемат мерки на национално равнище за постепенно намаляване и предотвратяване замърсяването на атмосферния въздух с цел да се избегне трансграничното замърсяване на този ресурс на природата. Отделно от това държавите по конвенцията следва да разработят съответна политика и стратегия като средство за борба с емисиите на замърсители на въздуха. Конвенцията налага и провеждане на консултации между държава – причинител на трансгранично замърсяване и държавата, пострадала от това замърсяване.

Втората от посочените конвенции е изразител на желанието на ООН към по-цялостно решаване на глобални екологични проблеми. Особено актуално е в последно време наблюдаваното изменение на климата и борбата срещу това явление. Всички страни, участнички в конвенцията следва да опазват климатичната система за доброто на бъдещите поколения на основата на равенство и в съответствие с техните общи отговорности и съответните им възможности⁵. Тук водещата роля е поверена на развитите държави като се отчитат различните социално-икономически условия, източниците на парникови газове, недискриминацията в международната търговия и др. В конвенцията се отчита особеното положение на развиващите се страни в тези области.

А що се отнася до морската вода, то тя може да се използва за различни цели като извличане на сол, петрол и др. В тази връзка трябва да се имат предвид и различните регламентации, които уреждат разрешенията за експлоатация на морския фонд. Що се отнася конкретно до България като морска държава то следва да се спомене, че нашата страна участва в едно споразумение, което визира Черно море. Наименованието му е Споразумение между правителствата на страните – участнички в Черноморското икономическо сътрудничество /ЧИС/, за сътрудничество при оказване на помощ и действия при извънредни ситуации вследствие на природни и технологични бедствия. Отделно от това нашата страна участва в Конвенцията за сътрудничество при опазване и устойчиво използване на река Дунав.

⁵ Вж. в тази връзка по-подробно: Пенчев, Г. Принципи на българското екологично право. С., Фондация „Граждани на новата епоха“, 2017г., с. 219 и сл. Авторът очертава основните принципи, залегнали в текста на конвенцията и прави съпоставки с богата българска и чужда литература по въпроса.

В тази конвенция са изведени основни принципи на екологичното право, а именно принципът, че „замърсителят плаща“ и принципът на „превантивните мерки“. Съществуват още множество многостранни международни договори с екологично съдържание, които само доказват, че по отношение на общочовешките природни ресурси собствеността не може да се разглежда изолирано от нормите на екологичното право. На национално равнище може да се каже, че принципно значение имат нормите на Закона за водите (ЗВ - ДВ, бр. 67 от 1999г., изм. и доп.), който закрепил важни положения във връзка с упражняването на правото на собственост върху води. Така законът признава водите като „жизненоважен ресурс и общо наследство, което се опазва и защитава.“ Важно значение има принципът, че всеки гражданин има право на достъп до вода за питейно-битови цели като основна жизнена потребност (вж. чл. 2а, ал 1 и чл. 7 ЗВ). И това е въведено като политика не само на централната държавна власт, но и за органите на местно самоуправление. Правото на собственост върху водите, водните обекти и водностопанските системи и съоръжения е обвързано с отчитането на обществения интерес по опазване на екологичното равновесие. Законът настоява и за интегрирано управление на дейностите по опазване на водите от замърсяване и водоползване. Изведен е и принцип на закрила на правото на собственост върху водните ресурси, доколкото с упражняването и не се уврежда целостта и единството на хидроложкия цикъл и на природната водна система. Този принцип е доразвит в текстовете на чл. 33, ал.1 ЗВ. Наред с него законът извежда и принципното положение, че упражняването на правото на собственост трябва да става така, че да не се нарушава технологичното единство на водностопанската система (язовири, напоителни системи и др.). В тази връзка е много важен и административния контрол върху функционирането на тези системи.

Всичко казано по-горе води до отчетливо развитие на правото за вещите. Това развитие вече говори за оригиналното място на естествените вещи или „естествената среда“.⁶ Създадени са множество норми, които имат национален и международен характер в посока на ограничаване свободното ползване на общите вещи (на френски известни като *choses communes*). Те обаче, от друга страна, трябва да бъдат предоставяни на всички хора и пазени за общо ползване от всички. В тези два аспекта се състои и еволюцията по отношение на тази категория вещи. Това не е само местна или национална еволюция, а еволюция в световен мащаб.

2. Другите две категории вещи */res divinis juris* и *res publicae/* са извадени от гражданския оборот, защото по римското право те са били подчинени на правилата на сакралното и публичното право.

⁶ Terre Francois, Simler Philippe, op.cit., p. 10.

Или по-общо казано според римските юристи качеството „comercium“ на една вещ се изразява най-вече в това, че тя е обект на частното право. А където важат правилата на сакралното и публичното право това качество на вещта се изгубва. В наши дни се приема, че няма място за обособяване на категорията *res divini juris*, защото вече няма такова сакрално право, което да стои над правото, установено от държавата. Разделянето на правото на частно и публично също не налага различно третиране на частни и публични вещи. В наши дни всички вещи могат да се включват в оборота, но при спазването на различни процедури и за различни цели. В България има специален нормативен акт, който урежда принципните положения във връзка със собствеността на различните вероизповедания и това е Законът за вероизповеданията (ДВ, бр. 120 от 29.12.2002 г., в сила от 02.01.2003 г.). Режимът на собствеността обаче на отделните вероизповедания е много различен и се подчинява на специални правила. Държавата признава и санкционира известна самостоятелност в действията на управление и разпореждане с имоти на отделните вероизповедания. Интерес представлява въпросът за сделките на разпореждане с имоти и вещи, които принадлежат на отделните вероизповедания, както и въпросът за ограниченията, които се съдържат в техните устави. В Закона за собствеността, както и в предишния ЗИСС, се говори само за държавни и общински, а не и за църковни имущества. Но съвременната уредба поставя на друга плоскост разглежданите въпроси. В уставите на вероизповеданията се съдържат някои общи разпоредби относно обектите, включени в имуществото им, но и специални, които са свързани с правния му режим и компетентността на органите, които го управляват и се разпореждат с него⁷. Подробният анализ на тези въпроси изисква самостоятелно изследване. Тук само ще се посочи, че уредбата на собствеността на вероизповеданията представлява *lex specialis* в сравнение с общата уредба на публичната и частна собственост в страната. Това положение донякъде връща съвременното състояние до съществуващото в Древния Рим, разбира се, като се отчитат множеството специфики.

Така например в България действат освен общия Закон за вероизповеданията и множество специални устави. Тук за по-голяма яснота ще се посочат Устава на българската православна църква, публикуван в "Църковен вестник", извънреден брой от 09.01.2009 г., в сила от тази дата, Устава на Мюсюлманското изповедание от 12.02.2011 г., Устава на Католическата църква в РБългария (УКЦРБ) от 19.10.1990 г., изм. 30.10.2001 г., изм. 01.07.2003 г. и Устава на Съюза на Евангелските петдесетни църкви в България (УСЕПЦБ), от 9-10.10.2001 г., изм. от 7-8.04.2006 г. В тази връзка от съществено значение е изясняване на въпросите за разпоредителните сделки, които могат да извършват тези по-особени субекти на правото.

⁷ Подробен анализ на отделните устави на вероизповеданията в България е направен от Тасев, С. сп. Норма, бр. 8 от 2014 г., стр. 16 - 27.

Тяхната особеност се състои в духовната им мисия на пазители на вярата и закрилници на своите последователи. От това тяхно обществено предназначение идва и по-особеното отношение към собствеността и разпореждането с нея. Това изследване се налага, защото според чл. 121, т. 9 УБПЦ и чл. 14, ал. 3 УМИ – разпоредителните сделки с недвижими имоти, като продажба, дарение, включително договори за ипотечи – са недопустими. Такава забрана не се съдържа в уставите на Католическата църква в РБ и на Съюза на Евангелските петдесетни църкви в България.⁸

Според чл. 58, т. 37 и 38 на УБПЦ Светият Синод в пълен състав може: “да приема дарения и завещания и да ги употребява за целите, за които са предназначени” и “да разрешава по предложение на епархийския митрополит, учредяване и участие в търговски дружества на БПЦ – Българската патриаршия и нейните поделения – митрополии, църкви и манастири, по предложение на епархийския митрополит, учредяване на вещно право на строеж до 50 години и вещно право на ползване до 25 години върху имоти, собственост на БПЦ – Българската патриаршия и нейните поделения – митрополии, църкви и манастири”. От анализа на цитираните разпоредби става ясно, че учредяването на ограничени вещни права, както и създаването и участието в търговски дружества е допустимо от Устава на църквата, но всички онези действия на разпореждане, които могат да доведат до намаляване на недвижимото и имущество и не се разрешават. Това неминуемо поставя имотите на църквата в едно по-особено положение и на практика ги изключва от гражданския оборот. Подобни забрани съществуват и в Устава на Мюсюлманското вероизповедание. Според чл. 14 УМИ вакъфите, които са недвижимото имущество, могат да бъдат отдавани под наем, но продажбата, дарението и ипотечирането на вакъфи, които са недвижими имоти не се допуска (ал. 3 на чл. 14 УМИ). Замяната, учредяване на ограничено вещно право (право на строеж и право на ползване) върху вакъф, както и включването му в договор за съвместна дейност се извършват по решение на Висшия мюсюлмански съвет (чл. 14, ал. 4 УМИ). Твърде различна е уредбата в Устава на Католическата църква от уредбата в УБПЦ и Устава на Мюсюлманското изповедание. В него се допуска разпореждане с вещни права върху недвижими имоти, собственост на същата, чрез покупко-продажба, дарение, замяна и др. В чл. 27 на въпросния Устав е предвидено, че Председателят на Съюза на Евангелските петдесетни църкви в България има правомощия да взема решения при всички сделки по придобиване на недвижими имоти в собственост на изповеданието и дава съгласие при действията по разпореждане с недвижими имоти на местните църкви. Правомощия, свързани със собствеността на църквата, има и нейният Духовен съвет. В негова компетентност са решенията за извършване на сделки с недвижими имоти на църквата, като тези решения подлежат на одобрение съгласно чл. 44 УСЕПЦБ (чл. 53, ал. 3 УСЕПЦБ).

⁸ Така и Тасев, С. Цит. съч., с. 19.

Във връзка с имуществото, което принадлежи на местната църква, в чл. 64, ал. 7 УСЕПЦБ е предвидено, че действията по придобиване и разпореждане с недвижими имоти и строежи на молитвени домове се извършва при спазване на условията на чл. 44, ал. 1-4 УСЕПЦБ.

Както общ извод може да се каже, че Католическата църква и Съюза на Евангелските църкви не забраняват разпореждането с вещни права върху недвижими имоти, тяхна собственост, чрез продажба, дарение или замяна. Това още води до извода, че имуществата на тези църкви участват свободно в гражданския оборот. Тези различия в посочените по-горе устави на отделните вероизповедания не позволяват да се направи категоричен извод, че имуществата на всички духовни юрисдикции са извадени от гражданско обръщение. Това може да доведе и до различни по-смели разсъждения дали да се гледа на отделните вероизповедания като на различни по-привилегировани субекти на гражданското право или те да бъдат приравнени в своите актове на разпореждане със собственост на останалите публични и частни лица. Като втори извод може да се каже, че съвременната уредба подчертава една важна отлика - докато за римското право е било характерно всички вещи на държавата да образуват отделна категория, а именно *res publicae*, то за съвременното право важат различни принципи.

3. Днес нашите закони различават публични и частни имоти на държавата и общините.⁹ Но това, че една вещь е извадена от гражданския оборот не означава, че тя завинаги е неотчуждаема. Изваждането от оборота означава, че въпросната вещь не може да бъде част от имуществото на частните лица /физически и юридически/ и не е подчинена на режима на частноправните норми. Това положение обаче може да бъде променено във времето, ако вещта смени своето предназначение и с акт на съответният орган стане годна да се включи в гражданския оборот /вж. чл. 7 ЗДС, чл. 7 ЗОС/. В съвременната действителност основателни критики към този процес на изваждане и включване в оборота на определени имущества са отправени в правната ни литература, предвид опасност от корупция.¹⁰ Прави впечатление, че много по-трудно осъществимо е преминаването на една вещь от фонда на държавата и общината към частната сфера или свободния граждански оборот, отколкото обратното. И това са законовите гаранции срещу нежелани явления в тази посока сред обществото.

Има, разбира се, вещи, които влизат в патримониума на частни лица, но също са неотчуждаеми поради някакъв защитен от закона интерес.

⁹ Конституцията /чл. 18/, ЗС, ЗДС, ЗОС, ЗКИР, ЗУТ и др.

¹⁰ Петров, Вл. Разпоредби с корупционен потенциал в ЗДС и ЗОС. В: Юбилеен сборник на Департамент „Право“ на Нов български университет, С., НБУ, 2006 г.

Публичната собственост на държавата и общините под страх от абсолютна недействителност е неотчуждаема¹¹. Но тази неотчуждаемост е различна от неотчуждаемостта на имотите на едно малолетно лице или поставено под запрещение. Там се цели охрана на интересите на тези лица от собствени и чужди действия и поради тази причина условията и последиците са различни.

В съвременен план обаче не бива да се смесват понятия като възможност за придобиване на една вещь по принцип и „комерсиализация“ на същата. Това че една вещь е извън търговията не означава, че тя не може да бъде изобщо придобита. В тази връзка човешкото същество не може да се третира като вещь, особено след премахването на робството в световен план. Но въпросът с човешкото тяло е различен - то може да бъде обект на различни договори, органите на човека са вещи, които могат да бъдат обект на сделка или с други думи казано те са антиципирани вещи.¹²

От друга страна има вещи, които са включени в оборота, но е много важно разграничението дали те могат да бъдат обект на възмездни или безвъзмездни сделки. Така една вещь може да е изключена от гражданския и търговски оборот, но може да бъде обект на безвъзмездно придобиване. Така като пример в западната литература се посочват гробовете като обекти, които нямат оценима в пари стойност, оттам и не могат да бъдат продавани¹³. Те могат обаче да бъдат обекти на безвъзмездни прехвърляния и да се наследяват. Въпреки, че са извън пазара тези вещи не са извън гражданския оборот. Има разбира се и вещи, които са изцяло извън гражданския оборот и това важи за придобиването им както на възмездно, така и на безвъзмездно основание. Това най - често са опасни вещи, предмет на специална регламентация в законите. Основанието те да бъдат изключени от гражданския и търговски оборот е, че представляват заплаха за здравето или сигурността на хората. Търговията с определени вещи е контролирана и запазена за определени лица /опасни вещества, оръжия, боеприпаси и др./. Но тези последните не може в стриктния смисъл на думата да кажем, че са изключени от оборота.

Още от римското право вещите, които се намират в гражданския оборот се разделят на две групи - вещи, принадлежащи на определени правни субекти и вещи, които не принадлежат никому. Втората категория са известни още като *res nullius*. Това са вещи, които не принадлежат на никое имущество, но могат да бъдат завладени.

¹¹ След промени извършени в законите за държавната и общинската собственост от 2004 и 2014г. при предвидени изрични предпоставки вече се допуска да се учредяват ограничени вещни права и върху изключителна държавна и публична държавна и общинска собственост. Учредяването на такива права е действие на разпореждане, наложено от икономически и политически съображения с визираните промени.

¹² Вж. Ставру, Ст. Човешкото тяло като предмет на вещни права. С., 2008г.; Ставру, Ст. Човешкото тяло между възпътеността и конвенцията. Съвременни перспективи. С., Сиела, 2016г.

¹³ *Terre Francois, Simler Philippe, op.cit., p. 52.*

Възможно е те никога да не са били част от нечие имущество, а е възможно и да са принадлежали, но да са били изоставени във времето. Това делене има значение при изучаването на особените способности за придобиване на собственост чрез завладяване в материята на владението. Може да се разгледат различни хипотези на подобни вещи.

В първата хипотеза бихме могли да отнесем онези вещи на починали лица, които нямат наследници нито по закон, нито по завещание, или които са ги изоставили. В тези случаи нашият закон обявява, че те принадлежат на публичноправни субекти.¹⁴ Всъщност в наследственото право в България след 1999г. има два субекта, към които преминават безстопанствените вещи – общината и държавата¹⁵. В чл. 11 ЗН е изброено какво получава общината, а логиката е, че всичко останало се получава от държавата. Общината получава конкретни вещни права, а държавата задълженията. Основната идея на законодателя е да не се допуска съществуването на безстопанствени вещи на територията на страната. Но положението на държавата и общините е особено – те не могат да се отказват от наследството и държавата го придобива само по опис.

Друга категория вещи са тези без собственик, които могат евентуално да бъдат завладени във времето при съответни обстоятелства. Вещите, които нямат собственик съгласно чл. 89 ЗОС принадлежат на общината, на територията, на която са намерени. Става въпрос за две категории вещи: Първата категория са вещи без собственик, които са принадлежали на определено лице, което е изчезнало и вещите не са станали собственост на никой друг. Втората категория са вещи, чиито собственик е изчезнал, без обаче да има доказателство, че е починал и че няма наследници на неговото имущество. Всъщност за *res nullius* в стриктен смисъл се говори, когато става дума за вещи без собственици като примери се дават за рибите в морето, и в течащите води, водораслите и др. А за *res derelictae* се говори, когато движими вещи са доброволно изоставени от предишния си собственик и които биха могли да бъдат завладени от нов собственик.

Новото в тази класификация е влиянието на екологичното право върху правото за вещите. Това право се намесва сериозно в посока на създаването на множество административни и наказателни предписания с екологични цели. Що се отнася до завладяването и изоставянето на вещи без собственици, то тук се появява понятие като ресурси, които принадлежат на всички и нямат собственици. Но тези въпроси са гранични с нормите вече и на международното право¹⁶.

¹⁴ Съгласно чл. 11 от ЗН „когато няма лица, които могат да наследят по закон или когато всички наследници се откажат от наследството или изгубят правото да го приемат – наследството се получава от държавата, с изключение на движимите вещи, жилищата, ателиетата и гаражите, както и на парцелите и имотите, предназначени предимно за жилищно строителство, които стават собственост на общината, на чиято територия се намират.“

¹⁵ Вж. по-подробно по въпроса Аспарухова, К. Наследяването по закон. С., Сиела, 2012г., с. 153. А по въпроса за характера на наследяването вж. също и Тасев, Хр. Българско наследствено право, осмо изд. под ред. на Г. Петканов и С. Тасев, С., Сиела, 2006г., с. 137.

¹⁶ Вж. повече Пенчев, Г. Принципи на българското екологично право. С., Фондация „Граждани на новата епоха“, 2017г., с. 219 и сл.

Във вътрешното право завладяването на недвижимите имоти на практика не може да бъде осъществено, защото ако те останат без собственици, ще принадлежат на държавата по силата на изрична разпоредба на закона. Това не важи за движимите вещи, които могат да бъдат все още обект на завладяване. В международен план проблемите на завладяването и инвазиите се разглеждат най-вече в случаи на войни. Във времена на мир е прието на международно ниво, че само държавата може да завладява територии, това не е във властта на физическите и юридическите лица. Въпроси се поставят във връзка с развитието на науката и техниката по отношение на космоса и завладяването на части от планети, например луната.

В заключение би могло да се каже, че и при традиционни деления на вещите като очертаните по-горе в изложението, развитието на правото и на гражданскоправните отношения внася известни нюанси и промени. Тези процеси са естествени и следва да бъдат коментирани и анализирани от юристите, които имат отношение към проблемите на вещното право. И понеже то се занимава с материалната субстанция на битието, има известна логика не само субектите да оказват влияние върху регулираните обществени отношения, но и различното третиране и виждане за обектите да води до промени в тези отношения.